

Kartläggning av läs- och skrivförmågan

Idor Svensson, Linnéuniversitetet

Att kunna läsa och skriva är centralt för att delta i samhällets olika aktiviteter på lika villkor som andra. Studier har visat att cirka 70 procent av eleverna inom grundsärskolan, med lindrig och måttlig intellektuell funktionsnedsättning, har läs- och skrivsvårigheter (Channell m.fl., 2013; Ratz & Lenhard, 2013). Samtidigt finns det studier som visar att många av eleverna kan lära sig att läsa och skriva, men det tar generellt sett mycket längre tid än för elever som inte har intellektuell funktionsnedsättning (Afacan m.fl., 2018). Det är därför viktigt att undervisa elever med intellektuell funktionsnedsättning i läsning och skrivande, och i vissa fall lära dem att använda assisterande teknik som stöd för att ta till sig och förmedla text. För att planera undervisningen kan läraren ta hjälp av test som kartlägger elevernas förmåga att läsa och skriva. I den här artikeln presenteras några sådana test som är vanligt förekommande både nationellt och internationellt. Genomgången är inte på något sätt heltäckande utan kan snarare peka ut sådana viktiga områden av den skriftspråkliga förmågan som kan testas för att skolan sedan ska kunna erbjuda ”rätt” individuellt anpassade åtgärder. Att kartlägga elevernas förmåga har som främsta syfte att ge läraren underlag för att lägga upp sin undervisning utifrån varje enskild elev och därmed ge optimala förutsättningar för elevernas läs- och skrivutveckling.

I artikeln beskrivs också test för kartläggning av språklig och kognitiv förmåga eftersom det kan vara en hjälp för att bättre förstå hur elevernas läs- och skrivförmåga utvecklas. Några specifikt utprovade test av läs- och skrivförmågan hos elever i grund- och gymnasiesärskolan finns inte. Testen som presenteras har stor variation när det gäller jämförelsedata och normering, vilket gör det blir möjligt att avgöra på vilken nivå även elever inom grund- och gymnasiesärskolan läser. Testen är standardiserade på till exempel ålder, kön och utbildning, från förskolan upp till vuxna, samt utprovade för att mäta det som avses (validitet) och för att upprepade mätningar ska ge samma resultat (reliabilitet).

I de flesta fall kan testen som presenteras i denna artikel genomföras av lärare, speciallärare och specialpedagoger. Lästesten som beskrivs kan med fördel användas som ett komplement till bedömningsstödet ”Gilla Läsa Skriva, årskurs 1-6”, som finns på Skolverkets hemsida.

Inledningsvis ges en kort beskrivning av läs- och skrivsvårigheter och dyslexi. Därefter kommer olika test som mäter läs- och skrivförmåga att presenteras med utgångspunkt

från modellen *Simple View of Reading*, SVR (Tunmer & Gough, 1986). Modellen ger en bra beskrivning av vilka grundförutsättningar som är nödvändiga för att uppnå en tillfredställande läsning. Varje test som presenteras relateras till SVR och de delaspekter som ingår i denna modell. För att testen ska ge så tillförlitliga resultat som möjligt behöver man ta hänsyn till en rad faktorer i ett testförfarande och i den specifika testsituationen. Dessa faktorer och annan väsentlig bakgrundsinformation beskrivs i artikeln. Här beskrivs också vilka test som kan vara lämpliga att genomföra vid en kartläggning av eventuella svårigheter med att läsa och skriva.

Läsning och lässvårigheter

Bland elever i grundskolan är det cirka 20 procent (Hessler, 2001; Lundberg, 1985) som har någon form av svårigheter med att läsa och skriva. Det kan finnas flera skäl till att individer har svårigheter med skriften, till exempel att man har kort skolgång, hög skolfrånvaro, ADHD, dyslexi, intellektuell funktionsnedsättning eller andra lärandesvårigheter. Orsakerna kan ha att göra med individuella förutsättningar såväl som med faktorer i omgivningen. Svårigheter med att läsa och skriva brukar bli tydliga redan under första året i skolan, men det kan dröja till årskurs 2-3 innan orsakerna är fastställda. I vissa fall är det möjligt att redan i förskolan få en uppfattning om att ett barn är i riskzonen för att utveckla svårigheter med att läsa och skriva. För att på bästa sätt förebygga och lindra sådana svårigheter är det lämpligt att kartlägga förmågan, i alla fall för de barn där det kan finnas en misstanke om att svårigheter kan uppstå. Det finns idag en mängd kartläggningsmaterial som syftar till att ge en uppfattning om barns totala språkutveckling inklusive förmågan att läsa och skriva. Innan beskrivningen av testen följer ett avsnitt om olika delaspekter av läsning för att ge en förståelse av vad de olika testen avser att mäta.

En enkel modell av läsning

Läsning är komplext men kan beskrivas ganska enkelt utifrån modellen *Simple View of Reading* (Tunmer & Gough, 1986):

$$\text{Läsning} = \text{avkodning} \times (\text{språk})\text{förståelse}$$

Modellen visar att läsning består av två huvuddelar eller förutsättningar. Varje del är nödvändig för en fungerande läsförmåga. *Avkodning*, det vill säga att kunna hantera relationen mellan ljud och bokstav samt bilda ord, är den ena förutsättningen. Den andra förutsättningen, *språkförståelse*, handlar om att förstå talat språk (hörförståelse) och innehållet i de ord, meningar och texter som man läser. (För utförligare beskrivning av SVR se Gough & Tunmer, 1986, 2013; Savage, 2001; Tunmer & Greaney, 2010).

För elever som har svårt med läsning kan det vara avkodningen som är det stora bekymret, vilket är typiskt för elever med dyslexi. För andra elever kan det vara främst

läsförståelsen som är problemet, som till exempel för elever med autism. Detta kallas för hyperlexi, vilket alltså innebär att eleverna kan avkoda men har svårt att förstå innehållet i texten – de kan läsa flera sidor utan att förstå vad de läst (Ostrolenk m.fl., 2017). För en del elever kan det vara problem med att både avkoda och förstå texten, vilket kan ha flera orsaker, till exempel andra typer av lärandesvårigheter, hög skolfrånvaro eller intellektuella svårigheter.

Även om modellen ovan kallas för en ”enkel modell av läsning” är det flera komplexa aspekter som involveras i avkodningen och språkförståelsen för att uppnå det slutliga målet med läsningen, det vill säga läsförståelse (Hoover & Tunmer, 2018; Savage, 2001). Nedan förklaras några nyckelbegrepp när det gäller avkodning, språkförståelse och läsförmåga. Testen som beskrivs i artikeln kommer att relateras till dessa nyckelbegrepp. Nyckelbegreppen har delvis sin grund i SVR-modellen.

Några nyckelbegrepp

När det gäller *avkodning* finns tre nyckelbegrepp:

Fonologisk medvetenhet har med språkets form att göra. Det handlar om att vara medveten om språkets ljudsida och att ord kan delas in i mindre och större delar till exempel enskilda ljud och stavelser.

Bokstavskunskap innebär att man kan alla bokstäver i alfabetet, vet hur de ser ut och känner till bokstävernas korresponderande ljud.

Alfabetiska principen innebär att man förstår att ord består av ljud och bokstäver och att det finns en systematisk relation mellan dessa beståndsdelar. Det är också nödvändigt med förståelse för skriven text och relationen mellan talade och skrivna ord, till exempel att man skriver från vänster till höger (i svenska språket) och att text löper uppifrån och ned på en sida. Detta är avgörande för en god avkodning.

När det gäller *språkförståelse* är följande begrepp centrala:

Fonologi handlar om att förstå hur ljuden fungerar i ett givet språk, det vill säga att kunna identifiera ljudens betydelseskilnad (fonem), som till exempel b och p i bil och pil där det första ljudet i ordet blir betydelsebärande.

Syntax handlar om förståelse för hur ljud, bokstäver, ord och meningar kombineras när man uttrycker sig och tolkar innehållet i tal och text.

Semantik handlar om att förstå innehållet i ord, prefix, meningar och samtal (hörförståelse). Till detta kommer en förutsättning att det finns en *bakgrundskunskap* till språkförståelse, att förstå hur vardagslivet fungerar.

När det gäller **läsförmåga** finns det två mycket centrala begrepp (samtidigt som alla nyckelbegrepp ovan ingår i förutsättningarna för att uppnå en tillräcklig läsförmåga):

Läsflyt är en viktig faktor för att läsförmågan ska kunna utvecklas optimalt. Det räcker inte med att kunna läsa ord med flyt utan förmågan att läsa löpande text med flyt är också nödvändig för att uppnå en god läsförmåga.

Läsförståelse handlar om att förstå innehållet i skriven text, vilket inbegriper bland annat ordförståelse och förmågan att göra inferenser, det vill säga att läsa mellan raderna.

Test vid utredning av läs- och skrivsvårigheter

Det finns en mängd test som syftar till att mäta olika aspekter av läsförmågan. Vid en genomgång kom man fram till att det fanns ett 50-tal sådana test i Sverige år 2014 (SBU, 2014). De test som presenteras i tabell 1 är bara exempel på test som kan användas för att mäta skriftspråklig utveckling. De knyter an till SVR och de nyckelbegrepp som beskrivs ovan. Ett och samma test kan kopplas till flera nyckelbegrepp eftersom testen oftast innehåller deltest och mäter flera delaspekter. Emellertid finns det många andra test som med all säkerhet mäter läsförmåga lika bra som de test som presenteras i tabellen.

Tabell 1.

Test för att kartlägga skriftspråklig förmåga med utgångspunkt från SVR

	Test	Alder (Ål.) Årskurs (Åk.)	Utförande via
Avkodning			
Fonologisk medvetenhet	Fonologia Umesol	Åk. 2-vuxen Åk. 1-3	Surfplatta Papper/penna
Bokstavskunskap	Fonologia IL-basis	Åk. 2-vuxen Åk. 1-3	Surfplatta
Alfabetiska principen	LäSt Läskedjor	Åk. 1-6 Åk. 2-vuxen	Papper/penna Papper/penna
Språkförståelse			
Ordförråd	WISC/WPPSI DLS	Ål. 2:6-16:11 Åk. 1-gymnasiet	Surfplatta Papper/penna
Syntax	CELF-4 Läskedjor	Åk. 5-13 Åk. 2-vuxen	Papper/penna Papper/penna

Semantik	CELF-4 Läskedjor	Ål. 5-12:11 Åk. 2-vuxen	Papper/penna Papper/penna
Läsförmåga			
Läsflyt	Observation DLS	Åk. 1-gymnasiet	Papper/penna
Läsförståelse	LäSt DLS SL-40/60	Åk. 1-6 Åk. 1-gymnasiet Åk. 1-5	Papper/penna Papper/penna Papper/penna
Övergripande språklig och kognitiv förmåga			
Språkliga färdigheter	TROG-2 CELF-4	Ål. 4-16 Ål. 5-12:11	Papper/penna Papper/penna
Kognitiva färdigheter	WPPSI/WISC	Ål. 2:6-16:11	Surfplatta
Snabb benämning (RAN)	Fonologia	Åk. 2-vuxen	Surfplatta

Längst ned i tabell 1, under lästesten, nämns några test som mäter övergripande språklig och kognitiv förmåga. Studier har visat att talat språk, språkförståelse och allmän kognitiv förmåga är betydelsefulla faktorer för senare läsförståelseutveckling (Fernandes m.fl., 2015; Westerveld m.fl., 2016). Därför kan det ibland vara aktuellt att kartlägga dessa färdigheter hos elever med förhöjd risk att utveckla läs- och skrivsvårigheter. Testen visar på bakgrundsfaktorer som kan påverka läs- och skrivutvecklingen. Emellertid är det vanligt att dessa test utförs parallellt med läs- och skrivtest.

Test för att mäta fonologisk medvetenhet

UMESOL är ett test som används för att mäta *fonologisk medvetenhet*. Det innehåller fyra delar: ljudsegmentering, ljudsyntes, positionsanalys och segmentsubtraktion. Positionsanalys är en enklare uppgift medan segmentsubtraktion har en högre svårighetsgrad. På så vis är det möjligt att få en uppfattning om hur långt eleven har kommit avseende fonologisk medvetenhet. I detta test ingår även möjligheten att kartlägga elevens självbild. När det gäller deltestet självbild bör resultaten tolkas med försiktighet eftersom det är ett ganska grovt mått och det kan vara svårt för en elev att helt förstå den djupare innebörden i vad testet har för avsikt att mäta. Testet kan användas från förskola upp till årskurs 3 och är normerat. Det har inga begränsningar avseende vilka som får utföra testet. Ett alternativ kan vara *Miniduvan* som är för barn i åldrarna 4-6 år. Det testet innehåller även ett moment som mäter fonologiskt arbetsminne, det vill säga förmågan att hålla kvar ljudenheter (fonem) i arbetsminnet.

Fonologia är ett test som också används för att mäta olika aspekter av *fonologisk medvetenhet* med främsta syfte att identifiera och utreda dyslexi. Testet utförs på en surfplatta och det behövs inget annat material. Avsikten är att fånga upp de elever som tidigt har svårt att komma igång med avkodningen. En kartläggning med Fonologia förutsätter därför att det tidigare gjorts en screening av avkodningsförmåga. Fonologia innehåller tolv olika delmoment för att mäta fonologisk bearbetningsförmåga med betydelse för utveckling av läs- och skrivfärdigheter. Författarna kom fram till fem faktorer som är väsentliga för att utveckla en god läs- och skrivförmåga: ljudsäkerhet, ljudhantering, ljudhantering tid, benämning (brukar kallas rapid automatized naming, RAN) och fonologiskt minne. De två sistnämnda faktorerna handlar om att snabbt kunna processa fram ord och att lagra ord i korttids- och arbetsminnet. För varje av dessa fem faktorer finns olika test. Testet har inga begränsningar av vilka som får utföra det. Det kan användas från årskurs 2 upp till vuxna och är normerat.

Test av bokstavskunskap

Fonologia innehåller även *bokstavskunskap*, som har visat sig vara en av de viktigaste faktorerna för utveckling av avkodning. Test av bokstavskunskap kan förutsäga läs- och skrivsvårigheter och dyslexi (SBU, 2014).

IL-basis är ett test som syftar till att ge en uppfattning om vilka elever som är i behov av tidiga insatser för att utveckla en tillräckligt god läs- och skrivförmåga. Det innehåller fyra prov varav ett görs i grupp och innehåller 14 delprov. I detta test ingår bland annat *bokstavskunskap*. Testet kan användas från årskurs 1 till 3 och är normerat. Det finns inga begränsningar avseende vilka som får utföra testet.

Test som rör den alfabetiska principen

Det finns en mängd olika test som rör den *alfabetiska principen*. Det handlar om avkodnings- och ordigenkänningstest och de går oftast ut på att så snabbt som möjligt avkoda eller känna igen ord. Avkodningen kan handla om vanliga ord eller nonsensord, det vill säga ord som går att läsa men som inte betyder någonting. När eleverna läser nonsensorden kan de inte ta stöd i att de känner till betydelsen av orden utan måste helt förlita sig på sin förmåga att avkoda. Nonsensord brukar, även i ett internationellt perspektiv, räknas som en bra markör för att undersöka om en elev har dyslexi (Rack, Snowling & Olson, 1992). I början av läsinlärningsprocessen behöver eleverna ljuda sig till ord, men allteftersom avkodningen blir automatiserad handlar det mer om att de känner igen orden, vilket gör läsningen betydligt snabbare.

LäSt är ett kartläggningsinstrument som används för att diagnostisera grundläggande färdigheter gällande avkodnings- och rättstavningsförmåga samt läsförståelse. Testet innehåller fyra delar, avkodning av ord, avkodning av nonsensord, rättstavning och

läsförståelse. Testet är normerat för årskurs 1-6. Testet har inga begränsningar av vilka som får utföra testet.

Läskedjor är ett test som används för att mäta ordigenkänning. Eleven ska markera ordgränser med en penna, till exempel i ordkedjan ord/mat/snö. Detta test innehåller även en uppgift som har med motorisk snabbhet att göra, nämligen bokstavskedjor. Där behöver eleven inte läsa utan bara markera gränsen mellan dubbeltecknade bokstäver, till exempel gk/klijm/mr. Markerar eleven gränserna mellan dubbeltecknade bokstäver och mellan ord i ordkedjor ungefär lika snabbt brukar det inte vara fråga om några grundläggande svårigheter med avkodningen. I detta test finns även deltestet meningskedjor som används för att mäta *syntaktisk* och *semantisk förmåga* (se nyckelbegrepp ovan). Testet är normerat från årskurs 2 till gymnasiet. Det finns inga begränsningar av vilka som får utföra testet.

Test för att mäta läsflyt

Läsflyt kan mätas genom att eleven får läsa en text på tid och sedan svara på innehållsfrågor. Läsflytet analyseras genom att tiden det tar att läsa texten ställs i förhållande till hur många rätt eleven får på innehållsfrågorna. Ett sätt att komplettera sådana test är att göra en observation där eleven läser en text högt och pratar om textens innehåll, det vill säga en kvalitativ analys av läsförmågan.

DLS innehåller ett deltest som används för att mäta läsflyt. Syftet är att få en uppfattning om hur snabbt eleven läser med bibehållen förståelse. Eleven får läsa en text under begränsad tid. Vid flera ställen finns parenteser där eleven får välja på tre alternativa ord varav ett av orden passar bäst i sammanhanget. I DLS ingår även deltest som används för att få en uppfattning om ordförståelse. Eleven får läsa en fras och besvara en fråga om vad ett ord betyder. Eleven får fyra alternativ att välja på. När det gäller att kartlägga skrivförmågan finns det nästan inga standardiserade test, men i DLS-bas för årskurs 1-2 finns ett deltest där eleven får skriva en text till en bild för bedömning av skrivutvecklingen.

Test för att mäta läsförståelse

Även när det gäller läsförståelse finns det många test att välja mellan, till exempel LäSt och DLS som presenterats ovan. Emellertid är flera av läsförståelsetesten ganska omfattande och därmed besvärliga för elever med lässvårigheter. Texterna är, för dessa elever, långa och det tar mycket tid att genomföra testet, vilket medför hög risk att de tröttnar och resultaten blir missvisande. Dessutom är det ofta många texter som ska läsas för att man ska få en uppfattning av läsförståelsen. Ett alternativ är läsförståelsetest med bilder, det vill säga en eller ett par meningar med stigande svårighetsgrad som eleverna får läsa och para ihop med en av flera bilder.

SL40/60 är ett sådant läsförståelsetest med bilder. Testet kartlägger elevers färdigheter i att läsa meningar med ökad svårighetsgrad, från treordsmeningar till mer komplicerade meningsstrukturer och större textavsnitt. Testet är avsett för elever i årskurs 1-5. Testet har inga begränsningar av vilka som får använda det.

Test för att kartlägga övergripande språklig och kognitiv förmåga

TROG-2 mäter receptiv grammatisk förståelse hos barn och elever i åldrarna 4-16 år. Det handlar framförallt om förståelse för grammatiska konstruktioner, vilket bedöms genom att eleven får tolka ordföljd, ordböjningar och funktionsord. Dessa tre aspekter är viktiga för förståelser av kommunikation.

CELF-4 kartlägger språkliga färdigheter i åldrarna 5:0–12:11 år. CELF-4 mäter olika delaspekter av språk- och kommunikationsförmågan såsom grundläggande språkliga färdigheter, receptivt språk (språkförståelse/input), expressivt språk (produktion/uttrycksförmåga/output), språkligt innehåll (bland annat hörförståelse) och språkligt minne. Dessa aspekter är väsentliga för språkutveckling och för senare utveckling av läs- och skrivförmågan. Hörförståelse är till exempel nära relaterad till läsförståelse. Har eleven svårt att avkoda uppstår bekymmer med läsförståelsen och det blir viktigt att få en uppfattning om elevens hörförståelse. Att kartlägga språkliga färdigheter kan alltså ge information som kan användas för att förebygga eventuella svårigheter med skriften och i ett tidigt skede sätta in individanpassade åtgärder.

Både TROG-2 och CELF-4 ger en uppfattning om elevers *språkförståelse* (se avsnittet om nyckelbegrepp ovan). Testen kan användas upp till 13 respektive 16 år och kan tillföra information vid omfattande läs- och skrivutredningar av äldre elever, inte minst elever med autism eller intellektuell funktionsnedsättning. Testen kräver specifik utbildning och kan utföras av logoped och psykolog, men även av specialpedagog eller lärare. TROG-2 och CELF-4 är normerade test.

WPPSI-IV och WISC-5 är två test som mäter allmänt kognitivt fungerande i åldrarna 2:6 år till 16 år. Dessa test kan vara aktuella när en elevs svårigheter inte är kopplade till endast skriftspråket. Emellertid kan de ge kompletterande information vid utredning av läs- och skrivförmågan. Elever med intellektuell funktionsnedsättning har oftast redan genomfört hela eller delar av dessa test. För att erbjuda anpassade åtgärder till denna elevgrupp är det i vissa fall värdefullt att utreda intellektuell nivå, inte minst för att kunna stödja utveckling av läs- och hörförståelsen på ett optimalt sätt. Två av deltesten kan vara särskilt intressanta att analysera vid utredning av läs- och skrivförmågan, nämligen deltestet *kodning* som används för att mäta uppmärksamhet, koncentration och visuellt minne och deltestet *sifferrepetition* som mäter korttids- och arbetsminneskapacitet. Deltestet kodning har visat sig vara extra svårt för elever med en dyslektisk profil. Det beror troligen på att kodning påminner om avkodning av bokstäver

och ord där det krävs automatisering för att få ett snabbt flyt. Deltestet sifferrepetition innebär att eleverna ska upprepa siffror i stigande antal både framlänges och baklänges. Många studier (se Elliott & Grigorenko, 2014) har visat på att korttids- och arbetsminne är en akilleshäl för elever med dyslexi, det vill säga de presterar ofta lågt på detta deltest. WPPSI och WISC är ibland nödvändiga vid utredning av skriftspråklig förmåga men kan enbart utföras av legitimerad psykolog. Testen är normerade.

TROG-2, CELF-4, WPPSI och WISC ger en profil av elevens förmåga inom olika områden och det kan vara bra för läraren att få ta del av resultaten. Resultaten kan vara till hjälp vid planering av undervisningen genom att de ger en bild av hur man kan stödja minnet och av hur eleven förstår och tolkar sekvenser (vilken dag kommer före onsdag, vilken siffra efter 4) med mera.

Övergripande lästest

Det finns även testbatterier som används för att mäta läsförmågan mer övergripande, det vill säga inte bara delaspekter som fonologisk förmåga eller olika varianter av ordavkodning. I dessa testbatterier brukar det ingå både övergripande och detaljerade test av läsförmågan.

LOGOS är ett exempel på ett sådant testbatteri. Testet är datorbaserat och används för att kartlägga läsförmågan och att diagnostisera dyslexi. Testet har ett brett urval av deltest, upptill 18 stycken beroende på ålder. Det kan användas för att testa elever från årskurs 2 upp till vuxen ålder. För att använda testet bör en certifieringsutbildning ha genomförts. För övrigt finns det inga begränsningar av vilka som får utföra testet.

LegiLexi är ett annat testbatteri som är utarbetat för att kartlägga skriftspråklig förmåga upp till årskurs 3. Upplägget utgår ifrån Simple View of Reading med test kopplade till de olika begreppen som ingår i SVR-modellen. LegiLexi är gratis och på dess websida kan man få tillgång till nio olika test för att kartlägga läsförmågan hos elever i årskurs 1 till 3. Testet har jämförelsedata.

Att utreda läs- och skrivsvårigheter

Valet av test påverkas av hur omfattande språk-, läs- och skrivutredningen ska vara och hur gammal eleven är. Finns det funderingar om att eleven kan ha både språkliga och kognitiva svårigheter bör en mer omfattande utredning göras av bland annat psykolog och logoped. När det gäller elever inom grund- och gymnasiesärskolan har de flesta redan genomgått omfattande utredningar och det finns tillförlitlig information om både kognitiv och språklig förmåga. Det är viktigt att denna information blir tillgänglig för lärarna för att de ska kunna planera undervisningen på bästa sätt.

Testen ovan är exempel på kartläggningsmaterial som används för att dels kunna följa elevernas skriftspråkliga utveckling, dels kunna erbjuda individuellt anpassade åtgärder. För de flesta elever inom grund- eller gymnasiesärskolan räcker det med att följa upp (screena) läsförmågan med några få och mindre tidsomfattande test, till exempel LäSt som innehåller de väsentligaste momenten när det gäller läsning, avkodning, rättstavning och läsförståelse. För en del elever i grund- och gymnasiesärskolan kan det vara nödvändigt att kartlägga grundläggande språkfärdigheter, till exempel med Umesol eller, för förskolebarn, Miniduvan. Eftersom testen inte är särskilt påfrestande eller tidskrävande kan de vid behov göras ganska ofta, med undantag för läsförståelse. Om eleven har specifika svårigheter, eller inte utvecklas över tid, är det lämpligt att göra fördjupade analyser med hjälp av fonologiska test (som Fonologia) och hörförståelsetest (som CELF-4). På så sätt kan man upptäcka dyslektiska svårigheter, det vill säga specifika svårigheter med avkodning. Då räcker det inte med träning utan det behövs kompletterande insatser med assisterande teknik, vilket endast en mer omfattande utredning kan avgöra. För att välja passande test behöver man ha vetskap om elevens nivå. En del elever inom grund- och gymnasiesärskolan kan använda åldersanpassade test. För andra elever är det kanske nödvändigt att börja med test som mäter grundläggande skriftspråkliga aspekter, såsom fonologisk medvetenhet (Umesol eller Miniduvan,) även om de går senare delen av grundskolan.

För att få tillförlitliga testresultat är det viktigt att beakta förutsättningarna vid ett testförfarande. Som lärare bör man vara väl förberedd och öva på att genomföra testen innan de används på eleven. Eleven måste veta varför och när testen ska genomföras. En bra början är att fråga eleven om egna erfarenheter av att läsa och skriva samt tidigare stöd för läs- och skrivförmågan. Även vårdnadshavarna kan få beskriva sin upplevelse av elevens skriftspråkliga förmåga och tidigare stödinsatser. Är man osäker på elevens nivå är det bra att börja på en enklare nivå än vad som förväntas utifrån ålder. Det är också viktigt att välja test som är möjliga att genomföra utifrån motoriska aspekter och förmågan att tala. Detta gäller särskilt för elever inom grund- och gymnasiesärskolan. En avgörande fråga är: Hur mår eleven den dagen då testen ska genomföras? Är det möjligt att genomföra testen? I vissa fall kan det vara nödvändigt att sprida testen på flera dagar och att man har pauser mellan deltesten.

Eftersom de flesta test ovan är normerade går det att få en uppfattning av hur eleven ligger till i förhållande till andra elever i samma ålder eller årskurs. Man får veta om eleven ligger över eller under genomsnittet för jämnåriga. En del test är inte standardiserade utan har endast jämförelsedata, vilket ger en större osäkerhet. För en del elever inom grund- och gymnasiesärskolan är kanske normeringen och jämförelsen med andra mindre viktig då det snarare handlar om att studera den egna utvecklingen. Exempelvis kan en elev, som inte avkodat några ord alls vid ett testtillfälle, träna systematiskt på att avkoda och vid nästa testtillfälle läsa 3-4 ord. I en normeringstabell

syns ingen ökning alls men för eleven betyder det att hon eller han lär sig att avkoda även om det tar lång tid. Med andra ord kan små förbättringar ha en stor betydelse för den enskilda eleven. Fortfarande är det många test som genomförs med hjälp av papper och penna. Detta kommer med stor sannolikhet förändras inom en snar framtid. Digitaliseringen gör att testen blir lättare att administrera och oftast lättare att hantera, inte minst för elever med motoriska funktionsnedsättningar.

Sammanfattning

För elever som just börjat lära sig läsa och skriva eller har stora svårigheter med att komma igång är det lämpligt att kartlägga samtliga nyckelbegrepp ovan. Har eleven däremot stannat av i sin läsutvecklingen trots träning kan det i ett första skede vara tillräckligt att använda sig av test som mäter avkodning. På så sätt kan man bedöma om det behövs intensivare åtgärder inom just avkodning. Nästa steg kan vara att bedöma elevens läsförståelse, inte minst om avkodningen fungerar tillfredställande. Det handlar framförallt om att studera skillnaden mellan hörförståelse och läsförståelse.

Elever i grundsärskolan är inte alltid på samma läsnivå som elever i grundskolan i samma ålder, vilket påverkar hur normerna på testen tolkas. Studier har visat att elever inom grundsärskolan behöver betydligt längre tid på sig att lära sig läsa och skriva.

Utformandet och innehållet i en utredning eller screening av skriftspråklig förmåga beror på vad som ska bedömas och varför. Det huvudsakliga syftet med bedömningar är att stödja elevernas utveckling på bästa sätt oavsett förmåga. Ovan beskrivs ett urval av test som kan ge en tillräckligt bra bild av en elevs läs- och skrivförmåga för att sedan erbjuda individuella insatser. Även om urvalet är begränsat ryms exempel på test som mäter de aspekter som är nödvändiga för att utreda läsförmågan. Testen som beskrivs är också i de flesta fall normerade på ett tillförlitligt sätt. En del av testen är digitaliserade och flera kommer att bli det. I dagsläget finns det fortfarande mycket få test som används för att bedöma skrivandet, förutom rättstavningsförmåga som ingår i flera av ovanstående test. Det skulle också behövas fler och normerade test för att bedöma elevers hörförståelse, framförallt hur väl de förstår innehållet i en text som de lyssnar på. Samtidigt är kvalitativa bedömningar nödvändiga – det är viktigt att eleven, tillsammans med föräldrar och lärare, får bedöma sin egen förmåga.

Referenser

Afacan, K., Wilkerson, K. L. & Ruppar, A. L. (2018). Multicomponent reading interventions for students with intellectual disability. *Remedial and Special Education*, 39(4), 229-242.

- Catts, H. W. (2018). The simple view of reading: advancements and false impressions. *Remedial and Special Education*, 39(5), 317-323.
- Channell, M. M., Loveall, S. J. & Conners, F. A. (2013). Strengths and weaknesses in reading skills of youth with intellectual disabilities. *Research in developmental disabilities*, 34 (2), 776-787.
- Elliott, J. G. & Grigorenko, E. L. (2014). *The dyslexia debate* (No. 14). Cambridge University Press.
- Fernandes, F. D., Amato, C. A. D. L. H., Cardoso, C., Navas, A. L. & Molini-Avejonas, D. R. (2015). Reading in autism spectrum disorders: a literature review. *Folia Phoniatrica et Logopaedica*, 67(4), 169-177.
- Gough, P.B. & Tunmer, W. E. (1986). Decoding, reading, and reading disability. *Remedial and Special Education*, 7(1), 6-10.
- Hessler, G. L. (2001). Who is really learning disabled? In B. Sornson (Eds.), *Preventing Early Learning Failure*, 21–36. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum.
- Hoover, W. A. & Gough, P. B. (2013). The Reading Acquisition Framework-An Overview. Retrieved October, 10, 2012.
- Hoover, W. A. & Tunmer, W. E. (2018). The Simple View of Reading: Three Assessments of Its Adequacy. *Remedial and Special Education*, 39(5), 304-312.
- Lundberg, I. (1985). Longitudinal studies of reading difficulties in Sweden. I: G. MacKinnon & T. Waller (Eds.), *Reading Research: Advances in Theory and Practice*, 4, 65– 105. New York, NY: Academic Press.
- Ostrolenk, A., d'Arc, B. F., Jelenic, P., Samson, F. & Mottron, L. (2017). Hyperlexia: Systematic review, neurocognitive modelling, and outcome. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 79, 134-149.
- Quinn, J. M., Wagner, R. K., Petscher, Y. & Lopez, D. (2015). Developmental relations between vocabulary knowledge and reading comprehension: A latent change score modeling study. *Child development*, 86(1), 159-175.
- Rack, J. P., Snowling, M. J. & Olson, R. K. (1992). developmental dyslexia: A review. *Reading Research Quarterly*, 27(1), 29-53.
- Ratz, C. & Lenhard, W. (2013). Reading skills among students with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 34, 1740-1748.

Savage, R. (2001). The 'simple view' of reading: Some evidence and possible implications. *Educational Psychology in Practice*, 17(1), 17-33.

Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU). (2014). Dyslexi hos barn och ungdomar–tester och insatser. En systematisk litteraturöversikt.

Tunmer, W. & Greaney, K. (2010). Defining dyslexia. *Journal of learning Disabilities*, 43(3), 229-243.

Westerveld, M. F., Trembath, D., Shellshear, L. & Paynter, J. (2016). A systematic review of the literature on emergent literacy skills of preschool children with autism spectrum disorder. *The Journal of Special Education*, 50(1), 37-48.